

บทคัดย่อ

งานวิจัยชาวบ้านเชียงของจัดทำโดยคณะนักวิจัยชาวบ้าน ๑๓ หมู่บ้าน ซึ่งตั้งชุมชนริมฝั่งแม่น้ำโขงบริเวณพรมแดนไทย-ลาวทางตอนบนในเขต จังหวัดเชียงราย ประเทศไทย งานวิจัยนี้ครอบคลุมพื้นที่แม่น้ำโขงตั้งแต่บริเวณ แก่งคอนผีหลง อำเภอเชียงของ ลงไปจนถึงผาได อำเภอเวียงแก่น โดยศึกษา ข้อมูลพื้นฐานในประเด็นพันธุ์ปลา ระบบนิเวศ เครื่องมือหาปลาพื้นบ้าน การทำเกษตรริมโขง พรรณพืชในแม่น้ำโขง และสังคมวัฒนธรรมของคนหาปลา เพื่อนำมาอธิบายความสลับซับซ้อนของระบบนิเวศ และความหลากหลายทาง ชีวภาพของแม่น้ำโขง และวิถีชีวิต เศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรมของชุมชนที่ ตั้งอยู่บนฐานของระบบนิเวศดังกล่าว

งานวิจัยชาวบ้านเชียงของได้นำเอาวิธีการวิจัยไทบ้านที่ดำเนินการวิจัย ที่ปากมูนมาปรับใช้ แต่ยังคงตั้งอยู่บนฐานงานวิจัยไทบ้าน นั่นก็คือ ชาวบ้าน เป็นนักวิจัยโดยใช้ความรู้พื้นบ้านในการอธิบายข้อมูลด้านต่างๆ ภายใต้ การสนับสนุนขององค์กรพัฒนาเอกชนด้านสิ่งแวดล้อมที่ช่วยประสานงานและ ช่วยจัดทำเอกสารในฐานะผู้ช่วยนักวิจัย

งานวิจัยชาวบ้านเชียงของได้ใช้วิธีการวิจัยผสมผสานกัน ทั้งการประชุม กลุ่มนักวิจัย การสำรวจภาคสนาม การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก และการ สังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม โดยดำเนินการในเดือนสิงหาคม ๒๕๔๖ จนถึง มิถุนายน ๒๕๔๗

ผลการศึกษาพบว่า แม่น้ำโขงบริเวณพรมแดนไทย-ลาวตอนบนมีระบบ นิเวศ ๑๑ ระบบ ระบบนิเวศย่อยเหล่านี้ขึ้นอยู่กับการขึ้น-ลงของน้ำใน

แม่น้ำโขงที่แตกต่างกันระหว่างฤดูน้ำล้นกับฤดูน้ำหลากประมาณ ๒๐ เมตร ระบบนิเวศที่หลากหลายทำให้มีพรรณพืชแม่น้ำโขงที่หลากหลายมากกว่า ๖๕ ชนิด แม่น้ำโขงบริเวณนี้จึงเป็นแหล่งอาศัย แหล่งอาหารและที่วางไข่ของปลา ซึ่งการศึกษาพบพันธุ์ปลา ๙๖ ชนิด เป็นปลาธรรมชาติ ๙๖ ชนิด ที่เหลือเป็นปลาต่างถิ่น อย่างไรก็ตามคาดว่า พันธุ์ปลาแม่น้ำโขงจะมีมากกว่านี้ เนื่องจากงานวิจัยชาวบ้านใช้เวลาในการเก็บข้อมูลชนิดปลาเพียง ๑๑ เดือน

ความรู้พื้นบ้านของนักวิจัยได้ทำให้ทราบว่า ในจำนวนปลาธรรมชาติที่พบนั้นเป็นปลาหายาก ๑๓ ชนิด ในปลาธรรมชาติ ๙๖ ชนิดนั้น มี ๒๐ ชนิด ที่เดินทางอพยพขึ้นมาวางไข่ในแม่น้ำโขงตามแก่ง ผา คก กว๊าน แจ่ม วังน้ำลึก และถ้ำไต้น้ำ ในจำนวนนี้รวมถึงปลาบึก ปลาน้ำจืดชนิดไม่มีเกล็ดขนาดใหญ่ที่สุดในโลก

ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งเป็นปลาที่อพยพเข้าไปวางไข่ในแม่น้ำสาขา เช่น แม่น้ำอิง แม่น้ำกก มี ๖๖ ชนิด นักวิจัยชาวบ้านระบุว่า การที่ปลาเดินทางไปวางไข่ในสาขามีจำนวนมากนั้น เพราะอุณหภูมิของน้ำสาขาส่งกว่า แม่น้ำโขงเหมาะสำหรับการวางไข่ของปลา สำหรับปลาที่เหลือนักวิจัยชาวบ้านไม่ทราบข้อมูล

การศึกษายังพบว่า ชุมชนสองฝั่งแม่น้ำโขงแบ่งออกเป็น ๒ กลุ่มคือ กลุ่มที่พึ่งพาแม่น้ำโขงเป็นหลัก ทั้งการหาปลา การเก็บไข่ การทำเกษตรริมโขง การวิ่งเรือรับจ้างข้ามฝั่งไทย-ลาว และนำนักท่องเที่ยวล่องแม่น้ำโขง กลุ่มที่สองเป็นกลุ่มที่ประกอบอาชีพอื่น แต่ก็ลงหาปลาหรือเก็บไข่เพื่อเป็นอาหารและรายได้ทางเศรษฐกิจของครอบครัว

การศึกษานี้ เน้นไปที่การศึกษากลุ่มแรกโดยเฉพาะการหาปลา การทำเกษตรริมโขง และการเข้าถึงพรรณพืช

ในด้านการหาปลาพบว่า คนหาปลามีความรู้ในการเข้าถึงปลาที่หลากหลายโดยพิจารณาจากเครื่องมือหาปลาพื้นบ้านที่มีถึง ๖๓ ชนิดที่ออกแบบมาให้เหมาะสมกับระบบนิเวศย่อยต่างๆ ของแม่น้ำโขงและพฤติกรรมของปลาแต่ละชนิด

คนหาปลายังมีความรู้เกี่ยวกับปลาที่สั่งสมจากบรรพบุรุษทั้งเรื่องของพฤติกรรมปลา และการสังเกตธรรมชาติต่างๆ ที่สัมพันธ์กับพฤติกรรมของปลา

ส่วนการทำเกษตรริมโขง จะทำในฤดูน้ำลดตามริมฝั่ง หาดทราย และดอน ซึ่งเป็นระบบนิเวศย่อยของแม่น้ำโขง เกษตรริมโขงให้ผลผลิตสูงเนื่องจากมีปุ๋ยธรรมชาติที่แม่น้ำโขงพัดพามาทับถมในฤดูน้ำหลาก การเกษตรริมโขงจึงเป็นแหล่งผลิตอาหาร และแหล่งรายได้ทางเศรษฐกิจที่สำคัญของครอบครัวในชุมชนริมฝั่งแม่น้ำโขง

ส่วนการเข้าถึงพรรณพืช พบว่าชาวบ้านมีความรู้ในการเข้าถึงพรรณพืชแม่น้ำโขงถึง ๖๕ ชนิด ทั้งการใช้ประโยชน์ด้านต่างๆ ทั้งด้านอาหาร สมุนไพร เครื่องใช้ในบ้าน เครื่องมือหาปลาและเหยื่อปลา พรรณพืชบางชนิดยังมีความสำคัญต่อเศรษฐกิจของชาวบ้าน โดยเฉพาะโกหรือสาหร่ายแม่น้ำโขงที่เกิดในฤดูน้ำลดและถือกันว่าโกแม่น้ำโขงเป็นโกที่มีคุณภาพ มีรสชาติดี และสามารถขายได้ราคาดี

ในด้านสังคมวัฒนธรรม การศึกษาพบว่า แม่น้ำโขงบริเวณพรมแดนไทย-ลาวตอนบนเป็นแหล่งหาปลาร่วมกันของคนในชุมชนทั้งฝั่งไทยและลาว มีลั้งหรือลวงหาปลาขนาดใหญ่ ๑๑ แห่ง กลุ่มคนหาปลาจะจัดการพื้นที่หาปลาเหล่านี้ร่วมกัน เช่น การเพียวลั้งซึ่งเป็นการรักษาให้ลั้งหาปลาสามารถหาปลาร่วมกันได้

ชุมชนริมฝั่งโขงยังมีความเชื่อว่าแม่น้ำโขงมีนาคซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์คอยปกป้องรักษา ส่วนพื้นที่หาปลาก็มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ดูแลคุ้มครองอยู่ การหาปลา

จึงต้องมีการขนานหรือพิธีกรรมเพื่อขอปลาและให้คุ้มครองระหว่าง
การหาปลา

นอกจากนั้นยังมีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับแม่น้ำเพื่อบูชาแม่น้ำ ซึ่งแสดง
ให้เห็นถึงวิถีชีวิตและความคิดของกลุ่มคนที่ตั้งชุมชนสองฝั่งโขงบริเวณนี้ เช่น
พิธีไหลเรือไฟ

การศึกษานี้ยังได้รวบรวมข้อมูลผลกระทบจากการพัฒนาแม่น้ำโขง
ตอนบน ซึ่งพบว่า การสร้างเขื่อนกั้นแม่น้ำโขงในynnนานทำให้ระดับน้ำโขง
ขึ้น-ลงไม่ปกติ ส่งผลให้ปลาไม่อพยพตามฤดูกาล เกิดการพังทลายของ
ชายฝั่งและดอน ร่องน้ำเปลี่ยนทิศ และการทับถมของตะกอนทรายที่ทำให้
ระบบนิเวศแม่น้ำโขงเสื่อมโทรม

การพังทลายของริมฝั่งและดอนยังทำให้บ้านเรือนของชาวบ้านเสียหาย
รวมไปถึง พื้นที่ที่ชาวบ้านเคยใช้ในการทำเกษตรริมโขง

การที่น้ำโขงขึ้น-ลงไม่ปกติยังทำให้พื้นที่ที่ชาวบ้านทำเกษตรริมโขงเสี่ยง
ต่อการถูกน้ำท่วม

ผลกระทบดังกล่าวรุนแรงมากยิ่งขึ้นเมื่อมีการควบคุมน้ำของเขื่อนจีน
เพื่อทำการระเบิดแก่งแม่น้ำโขงบริเวณพรมแดนลาว-พม่าตั้งแต่ปี ๒๕๔๔
เป็นต้นมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่ปลาไม่อพยพขึ้นมาตามฤดูกาล และ
คนหาปลา ไม่สามารถใช้เครื่องมือหาปลาพื้นบ้านได้ทำให้คนหาปลาจับปลา
ได้น้อยลงถึงประมาณร้อยละ ๕๐ เมื่อเทียบกับก่อนหน้าการระเบิดแก่ง
ส่งผลให้คนหาปลา ต้องหยุดหาปลาหรือเปลี่ยนไปประกอบอาชีพอื่นซึ่ง
รวมถึงการรับจ้าง ส่วนโกลดลงเหลือประมาณร้อยละ ๓๐ เมื่อเทียบกับ
ก่อนการระเบิดแก่ง

ผลกระทบนี้ทำให้ชาวบ้านเดือนร้อนทั้งในมิติความมั่นคงทางอาหารและ
สุขภาพ และความมั่นคงทางเศรษฐกิจ หรืออีกนัยหนึ่งหมายถึงการสูญเสีย
ความสามารถในการพึ่งตนเอง

ปัญหานี้จะเกิดมากขึ้นหากมีการระเบิดแก่งคอนผีหลงและแก่งต่างๆ
บริเวณพรมแดนไทย-ลาวตอนบน

นอกจากนั้น ยังจะทำให้คนหาปลามีความเสี่ยงเพิ่มขึ้นจากการเดินเรือ
ขนาดใหญ่ คดีและเสี่ยงจากการเดินเรือขนาดใหญ่จะรบกวนปลาและการ
หาปลาของชาวบ้าน

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Copyright© by Chiang Mai University

All rights reserved

